

SZEMLE

MAGYAR KÖZÉPKOR*

ALIG PÁR ÉVTIZEDDEL maradt mögöttünk az elmúlt századforduló, mégis úgy tűnik, mintha századok teltek volna el azóta. Életszemléletben, gondolkodásmódban összehasonlíthatatlanul messzebb vagyunk tőle, mint volt e korszak nemzedéke akár kétszáz évvel előtte járt őseitől is. Egy világtörténeti korszak zárul le s új századok indulnak útjukra az előttünk járó nemzedékkel. A nagy átalakulást ezernyi jel mutatja, de kevés példa van, amely kézzelfoghatóbban igazolná, mint a történetiszemlélet változása és ebben is a világtörténelem ama részének teljes »átértékelése«, melyet Cellarius hallei egyetemi tanár után *középkornak* nevezünk.

Az elmúlt századok szemében e korszak a »konszolidált barbárságot« jelképezte s jelképezi mindmáig, sokszor egészen művelt emberek felfogásában is. Ezen – századok beidegzéséről lévén szó – nincs mit csudálkoznunk. Modern világunk alapvetése, a renaissance egy kiszikkadt, megkopott középkorral – helyesebben annak utolsó századával – találkozott szembe, mely a maga szerkezetében, rendszerében valóban alkalmatlan volt már az élet továbbvitelére. Új eszmék, új célok voltak kialakulóban: a közösségi, e földi életen túlmutató életeszmény helyén egyre jobban az egyéni élet, a földi lét lett a cél – sok tekintetben hasonlóan az ókorhoz. Két világ találkozott, s az antik kultúra újra felragyogó fénye, meg a vele rokonszenvező új koreszmék hosszú századokra árnyékba borították a régi és az új világ között eltelt évezredet. A »sötét középkor« fogalma tehát tulajdonképpen már ekkor megszületett.

Az új világképben csak annak volt »értelme« és »értéke«, amit az ész, a »tapasztalat« igazolt. Mindent, ami ezek határain kívül esett, »babonának«, azaz »középkorinak« tartottak. S e véleményyt egyre jobban igazolni látszottak azok a hatalmas szellemi eredmények, soha nem látott és nem remélt tudományos felfedezések, melyek az emberiség egész életmódját forradalmi módon átalakították, sokszor egy nemzedéknyi időn belül. A földi élet egyre szebb, kellemesebb, kényelmesebb lett: eddig nem ismert, vagy éppen rettegett természeti erők engedelmes eszközökké váltak az ember kezében. S merészebb képzeletű emberek előtt már felmerült annak a boldog kornak a képe is, mikor az emberi lét és lélek törvényszerűségei éppúgy ismertekké válnak, mint a természet rejtett titkai. Hiszen Taine mondotta, hogy az ember csak úgy termék, mint a só és a vitriol. Nem kétséges – így vélekedtek a kor emberei – hogy a tudomány e téren is megfejt majd minden rejtélyt, s véget vet a »középkori babonáknak« éppen úgy, mint ahogy szertefoszlattott sok-sok hiedelmet a természeti törvények felismerésével. Semmi sem látszott elérhetetlennek – ha nem gátolják az egyént a kezdeményezésben, képességei kifejtésében.

* Középkori történetünkre vonatkozó kutatások a két világháború között (1920–1940.). Meg kell azonban jegyeznünk: a történelem fogalmába ma már beletartozik mindenfajta, az egykori életre vonatkozó kutatás, tehát a régészet, művészettörténet, jogtörténet stb. is. Ezekre a kissé mégis távolabb eső területekre azonban itt nem térhettünk ki, mert ismertetésünk így száraz név- és címfelsorolássá vált volna.

Hogyan is érthette volna meg e korszak a középkor közösségi eszményét: azt, hogy az egyén élete szolgálat, magasabb, erkölcsi célok szolgálata! Mit láthatott az aszkézisben a »polgári kényelemmel berendezett otthonba« behízázott polgár? Legfeljebb a lelki egyensúly megbomlását. S hogy e föld siralomvölgy és előkészület csupán? Mosolygott rajta. Ha pedig olvasmányai alapján belepillantott azokba a kezdetleges életviszonyokba, melyek között a középkori ember élte az életet, csak szánalmat érezhetett iránta.

ENNEK A VILÁGKÉPNEK kiérett történet szemlélete az *Auguste Comte* által megfogalmazott *pozitivizmus*. Eszerint a történetíró feladata a jelenségek, a tények pontos leírása, az ész, a tapasztalás határai között s ennek alapján a fejlődés törvényszerűségeinek megállapítása. Az irány természetesen kedvező fogadtatásra talált nálunk is, hiszen mi is benne élünk az újkori Európa gondolatvilágában, melynek ez a történet-filozófia magától értetődő eredője volt. Nálunk azonban teljesen a jelenségek leírása, a tények megállapítása lett a cél – még merevebb dogmatizmussal, mint ami az irányban már eredetileg is benne rejtett. Ennek ellenére el kell ismernünk: az események, a tények tisztázásában, sorrendjük megállapításában igen nagy érdemei vannak ennek a »magyar pozitivizmusnak«. Az összefüggéseket azonban a maga leíró módszerével már nem látta meg sokszor ott sem, ahol ezek »tapasztalással« is megállapíthatók lettek volna. Szemléletében a mult darabokra hullott: nem tudott életet teremteni az adatokból, mert nem tudott lelket önteni a holt anyagba. Századok, sőt egész korszakok képe így nem sokban különbözött egymástól, legfeljebb a nevek változtak a háborúk és békék sorozatában.

Az irány ezzel kátyuba jutott, jelezve egyszersmind azt, hogy az a világkép, gondolkodásmód, melynek szülőtte volt ő is, hamarosan meg-rázkodtatásoknak néz elébe. S a szellemi életnek ez a szeizmográfként való működése, mint annyiszor a történelemben, most is helyesnek bizonyult. Valóban: lent az élet, a lélek mélyében már olyan irracionális, kollektív erők halmozódtak fel, melyek bármely pillanatban felborulással fenyegettek az egyéni szabadság, sőt szabadosság kultuszában élő, akkori világ értelmi birodalmát. S amint a bajok és hiányok először a szellemi élet területén váltak észrevehetőkké, éppen úgy természetes, hogy kiküszöbölésükre, megszüntetésükre is a szellemi élet kutatói tették meg a kezdeményező lépéseket.

Világnézeté, történet szemléletté ezek a törekvések először a német idealizmus munkássága nyomán érlelődtek. Ennek képviselői hangsúlyozták, s igazolták először történeti kutatásaikkal, hogy az emberi lélek nem termék, nem mechanikai törvényszerűségek szerint igazodó jelensége a történelemnek, hanem éppen sok tekintetben létrehozója. Belőle fakadnak azok a vágyak, célok, eszmék, melyeknek eredményei, megvalósulásai a tények, az események: a történelem *res gestae*-je. Ha tehát meg akarjuk érteni a történeti folyamatokat, ezek mögé a látható, »kézzelfogható« tények mögé kell nézni, s lelki átléssel kell megragadnunk az őket létrehozó célkitűzéseket és eszméket.

Ebben a szemléletben természetesen egészen más megvilágításba kerültek a történeti élet eseményei. Kiderült, hogy nem az időrendi egymásután, vagy egymásmellettség laza, sőt sokszor téves fonalán függnek össze egymással, hanem sokkal inkább az emberi lélekből, szellemből fakadt célok, eszmék szerint igazodnak. Egyszersmind világossá vált ezzel az is, hogy a középkor »babonái«, »hiedelmei« is ilyen, az ész és tapasztalás határain túllévő, tehát *az ésszel teljesen meg nem magyarázható* célok és eszmények. S a »sötét középkor« egyszerre megvilágosodott. A nagy lendülettel meginduló részletkutatások hamarosan egészen új közép-

korképet rajzoltak a régi helyére. Eredményeiket nálunk Váczy Péter fogta össze európai viszonylatban is jelentős és értékes, hatalmas méretű szintézisbe, a nagyközönség számára is élvezetes előadásban.¹

A POZITIVISTA SZEMLÉLETTEL VALÓ ELÉGEDETLENSÉG nyomai hazánkban is fellelhetők már az első világháború előtti években. Az akkori fiatal történész-nemzedék élenjárói Horváth János, Szekfű Gyula, Hóman Bálint talán ennek az új történet szemléletnek a tüzetes ismerete nélkül is – mintegy saját intuíciójukból ráléptek az akkor már kidolgozott, úgynevezett *szellemtörténeti irány* felé vezető útra. Protestáns teológusok, mint a kitűnő egyháztörténész, Révész Imre és mások pedig Troeltschnek, az irány egyik legkiválóbb képviselőjének ajkáról élőszóban hallhatták az új szemlélet elveit. Komis Gyula Dilthey-ismertetéséből pedig hazai tudományos világunk szélesebb rétegei szerezhettek tudomást a végbemenő nagy átalakulásról.

Az összeomlásig azonban ezek a kezdeményezések nagyobb hatást nem keltek. Annál nagyobb visszhangra és megértésre találtak a háború után. Trianonban nemzetünket minden életlehetőségéből kiforgatták, nem maradt más reményünk és fegyverünk, mint a lélek, a szellem ereje. S a katasztrófa árnyékában rá kellett döbbernünk arra, hogy ez a szemlélet, mellyel a háború előtt néztük a mult és a jelen kérdéseit egyaránt, nem a valóságot vetítette elénk, hanem – mint egy prizma, – annak torzított képét. Az összeomlás a maga szörnyű valóságában megmutatta: mennyire téves s mennyire hasznavehetetlen államnak és nemzetnek olyan megfogalmazása, szemlélete, mint amilyen a háború előtti étvizedeké volt! Rá kellett döbbernünk a nemzetiségi kérdés szinte halálos fontosságára is, melyre a háború előtt hasztalan igyekezett felhívni a figyelmet pl. Jancsó Benedek kötetekre duzzadt munkáival. Majd minden nap új kétségeket, új kérdéseket vetett fel, s rájuk választ várt nemcsak a tudósok szűkebb köre, hanem a szélesebb értelemben vett nemzeti társadalom is. S honnan várhatta volna a megoldást, a megnyugvást, a bátorítást, az irányt, ha nem a nemzeti multból, a lélek, a szellem megtartó és felemelő erejének hangsúlyozásával?!

Ilyen szellemi környezetben fogant és született meg a magyar történet új szintézise Hóman Bálint és Szekfű Gyula feldolgozásában, az új, szellemtörténeti irány szemléleti és módszertani újításainak, elveinek felhasználásával.² Nagy nehézséget okozott azonban az a körülmény, hogy az új szemléletben új kérdések vetődtek fel, s régi problémák is sokszor egészen más megvilágításba kerültek. Ezeket részlettanulmányok sorának kellett volna tisztáznia a szintézis előtt. Ehhez azonban szükség volt arra, hogy az új irány szemléleti, módszertani elveit a kutatók szélesebb rétegei is megismerjék az egyes szakterületeken. Bizonyára ez a cél vezette Hómant *A Magyar Történettudomány Kézikönyve* című sorozat létrehozásában. Ebből azonban 1930-ig alig pár kötet készült el, mint pl. *Komis Gyula* kitűnő *Történefilozófiája és Dékány István* kisterjedelmű, de nagy értékű *módszertana*. A másik szellemi alapvetés, *A magyar történetírás új útjai* című munka pedig csak 1933-ban látott napvilágot. Ezek szellemében készült részletmunkák tehát nem igen álltak Hóman rendelkezésére, hiszen szintézise ekkor már a befejezéshez közeledett. Munkájában így elsősorban a pozitívizmus eredményeire kellett támaszkodnia. Ezeket kívül legfeljebb saját kutatásaira építhetett, meg a huszas években egyre

¹ Hóman–Szekfű–Kerényi:

Egyetemes Történet. II. k. Bpest, 1936.

² Hóman Bálint–Szekfű

Gyula: Magyar Történet I–VII. Bpest, 1928–

jobban nekilendülő történeti irodalom néhány kiváló és maradandó értékű alkotására. A szintézis tehát sok tekintetben megelőzte az analízist, ami nem egészséges állapot. Az a nagy hatás azonban, melyet a Magyar Történet középkori kötetei is kiváltottak a nemzet szélesebb rétegeiből, mutatja, hogy Hóman Bálint sikeresen oldotta meg nehéz feladatát.

Nincs itt terünk arra, hogy részletesen taglaljuk: milyen új eredményekkel gazdagította Hóman Bálint történeti tudatunkat? Csak néhány szempontra hívjuk fel a figyelmet. Ő érezte először teljes nagyságában és életszerűségében azt a tragédiába illő feszült légkört, mely magyarság és Európa, magyar jelen és jövő között volt Szent István trónraléptekor. S mesterien mutatja meg azt is, hogyan oldotta meg első királyunk élete munkájával ezt a lét-nemlét kérdését felállító helyzetet. Egy másik nagy korfordulón: az Árpádház kihalta után, Károly Róbert uralkodásában ismét hasonlóan kényes évtizedeket helyezett egészen új megvilágításba, s tárta fel egy egész korszak anyagi és szellemi alapjait – jórészt saját kutatásai alapján. Ugyancsak nagyjelentőségű annak a szerepnek a megvillantása, sőt sok tekintetben tisztázása is, melyet a nagybirtok játszott – különösen Zsigmondtól kezdve – társadalmunk fejlődésében. Végül, de nem utolsó sorban: Hóman Bálint vetítette elénk először középkori nagyhatalmi állásunk életszerű képét. S erre bizony a trianoni szűk esztendőkből nagyon is szüksége volt nemzettudatunknak – határokon belül és határokon kívül.

Természetes azonban, hogy mindazokat a részletmunkákat, melyeknek rendelkezésre kellett volna állniok egy új szemléletben, új összefoglalás számára, nem pótolhatták egy ember képességei: hézagok, hiányok, hibák tehát maradtak, s egyes részeket módosítottak, másokat egészen új megvilágításba is helyeztek a későbbi részletkutatások. De az a kétségtelen tény, hogy e részletkutatások nagyon sokszor Hóman munkájából indultak ki, annak bizonyítéka – negatív oldalról is – hogy Hóman Bálint jól oldotta meg feladatát. Abban tehát, hogy ma már a részletkutatások eredményei majd hogy szétfeszítik az általa adott kereteket, jelentős része van neki is.

ŐSTÖRTÉNETÜNKET már Hóman szintézise előtt egészen új megvilágításba helyezte *Gombocz Zoltán*³ korszakos jelentőségű tanulmánya, továbbá *gróf Zichy István*⁴ és *Németh Gyula*⁵ úttörő munkássága. Ők mutattak rá erős hangsúllyal arra, hogy nemzetünknek a háború előtt dívott finn-ugor származtatása meglehetősen egyoldalú: a törökségnek – nevezetesen az óbolgár (ogur) népnek – ugyancsak igen nagy része van nemzetté válásunkban. Megállapították a keveredés idejét, helyét, kulturális jelentőségét is. A keveredés mértékét, milyenségét művelődési és történeti hátterét pedig Németh Gyula⁶ tisztázta szinte végérvényesen, – de már Hóman Bálint összefoglalása után. Életszerű képpé *Deér József*⁷ fogta össze az eredményeket kitűnő könyvében, a szellemtörténeti irány egyik legszebb alkotásában, rámutatva arra is, hogy a nomád kor lelki-szellemi örökségének milyen döntő hatása volt a későbbi, keresztény századokra az állam, a társadalom, az alkotmány és nemzetiség-politika fejlődése tekintetében egyaránt.

³ *Gombocz Zoltán*: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények 1918. 129. 1. és 1923. 1. 1.

⁴ *Gróf Zichy István*: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. 5. Bpest, 1923.

⁵ Hunok, bolgárok, magyarok. Akadémiai székfoglaló.

⁶ *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bpest, 1930.

⁷ *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Bpest, 1938.

Hóman Bálint munkájával szemben az első vita a XI–XII. század magyar állama jellegének meghatározásával kapcsolatban merült fel. Hóman Bálint ezt a kort a patrimonális királyság korának nevezte, mert – mint mondja – az állam képviselője, a király hatalma atyai örökségén, patrimoniumán nyugodott. *Mályusz Elemér* szerint azonban ez az elnevezés helytelen, már csak a társadalmi fejlődés szempontjából is. De nem kifejező azért sem, mert nem jutnak benne érvényre a pogánykorból megmaradt, az egész korszak jellegét lényegesen meghatározó vonások. Ezért a patrimonális korjelző helyett a karizmatikus megjelölést ajánlotta.⁸ Hasonló eredményekre jutott a pogánykor örökségét illetően Deér József is már idézett kiváló munkájában, s a Hóman-Mályusz ellentétet az »Árpádok parancsuralma« elnevezéssel igyekezett feloldani. Másfelől a »politikai lényeg« oldaláról igyekezett megközelíteni a problémát *Váczy Péter*, s arra mutatott rá, hogy a politikum hordozója, irányítója e korszakban hol a társadalom, hol az állam, hol pedig az egyház.⁹ Közben egész sor új és helyes megállapítást tett állami, társadalmi és egyházi kérdések tekintetében egyaránt, bizonyoságot arra: mennyi új és helyes szempontot adhat multunk vizsgálatának az, aki – mint ő – teljesen ismeri az egykorú egyetemes történeti fejlődést. A trónöröklés kérdését *Bartoniek Emma* szép tanulmányai tisztázták, megállapítva, hogy a XII. század közepéig a nomádok örökségeként inkább a király testvérei, utána pedig már rendszerint a király fiai következtek a trónon.¹⁰ Mindezeket az eredményeket szintén *Váczy Péter* foglalta össze – a román és gót stílus kora elnevezéssel illetve történetünk XI–XIV. századait.¹¹

E FENNEBB TÁRGYALT TANULMÁNYOKBAN – mint futólagos ismertetésünkéből is látszik – sok *társadalomtörténeti* vonás, részleteredmény is található. Ez természetes. Állam és társadalom a történeti valóságban szinte szétválaszthatatlanul összefonódik, s így összefonódnak a kutatások is. Mégis – könnyebb áttekintés végett – különválasztottuk azokat a tanulmányokat, melyek elsősorban, vagy éppen kizárólagosan társadalomtörténetiek. E téren a »modern kor« megindulását *Szekfű Gyulának* még a háború előtt megjelent tanulmánya jelzi, melyben elsőnek mutatott rá arra, hogy az okleveleinkben serviensek és familiárisok néven emlegetett elemek egy egész rétegét alkotják társadalmunknak.¹² A kérdést *Tagányi, Erdélyi*,¹³ majd *Hóman* és *Váczy*¹⁴ tanulmányai vitték közelebb a megoldáshoz, s mélyítették el annyira, hogy 1938-ban a kitűnő szociológiai képzettségű *Mályusz* már világos áttekintést tudott adni a négy rend: papság, polgárság, fő- és köznemesség fejlődéséről, természetesen saját, a XIV–XV. századra vonatkozó igen jelentős eredményeinek felhasználásával.¹⁵ Munkájának eredménye egész társadalmi szerkezetünk kialaku-

⁸ *Mályusz Elemér*: A patrimonális királyság. Társadalomtudomány 1933. 37. l., A karizmatikus királyság. U. o. 1934. 153. l.

⁹ *Váczy Péter*: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935.

¹⁰ *Bartoniek Emma*: Az Árpádok trónöröklési joga. Századok, 1925–26. 785. l. és 1936. 359. l.

¹¹ *Váczy Péter*: A magyarság a román és a gót stílus korában. Magyar Művelődéstörténet I. 93. l.

¹² *Szekfű Gyula*: Serviensek és familiárisok. 1912.

¹³ Tagányi–Erdélyi vita: Történeti Szemle, 1913–1916.

¹⁴ *Váczy Péter*: A királyi serviensek és a patrimonális királyság. Századok, 1927–1928.

¹⁵ *Mályusz Elemér*: Die Entstehung der Stände im mittelalterlichen Ungarn. A zürichi nemzetközi történeti kongresszuson tartott előadás. Louvain, 1939.

lásának feltárása: hogyan válnak a XIII–XIV. század hűbériségében laza szálakkal összefűzött főnemesek a XV. századtól kezdve egyre jobban jogilag és politikailag tudatban is egységes renddé? Miként forr össze, s válik az országos politikában is sokszor döntő súlyúvá a vármegye kereiteiből kinövő kismemesség s marad végzetesen alul jobbágyságunk.¹⁶ Ugyancsak Mályusz mérte le ennek a hűbériségből rendiségbe átmenő fejlődésnek hatását állami életünkre is, rámutatva: hogyan gyengítik, majd bénítják meg teljesen a Jagello-korban az átalakulással együttjáró belső küzdelmek államunk akcióképességét, s válnak javarészt okozóivá egy nehéz külpolitikai helyzetben minden bajunk kútfejeinek, a mohácsi tragédiának?¹⁷ Vegyük még hozzá ehhez azt, hogy modern település- és népiségtörténeti kutatásunknak is Mályusz a szellemi atyja, módszerének jó részben kidolgozója vagy kidolgoztatója, s akkor egészen elfogulatlanul megállapíthatjuk: munkássága már is történeti jelentőségűvé nőtt történettudományunkban. Rajta kívül természetesen mások is értékes eredményekkel járultak hozzá társadalmi fejlődésünk megértéséhez. Itt első sorban Szabó István nevét kell megemlítenünk. Munkásságának súlypontja ugyan a népiségtörténetre esik – annak Mályuszszal együtt vezető művelője – csak természetes azonban, hogy az adatoknak az egykori életbe való beillesztése őt is a társadalomtörténet területére sodorta. A magyar jobbágyság történetére először ő irányította rá a történeti tárgyilagosság fénycsóvját, s tőle várjuk e nagy horderejű kérdés részletes felgöngyölítését is. Neki köszönhetjük középkorvégi jobbágyságunk helyzetének megvilágítását – jórészt eddig ismeretlen adatok alapján.¹⁸ A felsorolást folytathatnók tovább, helyszüke miatt azonban csak Holub József és Házi Jenő¹⁹ munkásságára hívjuk fel a figyelmet. Előbbi Zala megye középkori fejlődésében a megyei élet és közigazgatás szemléletes képét rajzolta meg. Utóbbi pedig – immár két évtizede – Sopron város multját tárja fel mintaszerű kiadásában.

AZ EGYHÁZTÖRTÉNET TERÜLETÉN már kevesebb értékes eredményről adhatunk számot. Az egyház politikai és társadalmi szerepére vonatkozólag ugyan sok értékes, új megállapítást tesznek az eddig említett munkák, tennivaló azonban még bőségesen akad e tekintetben is, nem is szólva a sajátos egyháztörténeti kérdésekről. Valahogy a modern tudományos szemlélet és módszeres iskolázottság hiányzik a kutatók jó részénél. Örvedetes és szép kezdeményezések, eredmények azonban ennek ellenére is akadnak. Mályusznak Árpádházi Boldog Margitról írott tanulmánya iskolapéldája annak: hogyan lehet szinte az adatok, a tények mögé bújva olyan megfoghatatlannak látszó kérdéseket tisztázni, mint az egyházi műveltség változásai, annak okai, egy korszak lelki, szellemi eszménye.²⁰ Barta István sok értékes szempontot felvető értekezése a magyar királyok főkegyúri jogának fejlődését világította meg modern

¹⁶ Mályusz Elemér: Társadalmi viszonyok. Magyar művelődéstörténet. II. 85. l. Az 1498. évi 41. tc. Századok, 1930 és Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1928.

¹⁷ Mályusz Elemér: A magyar állam a középkor végén. Magyar Művelődéstörténet. II. 1. l.

¹⁸ Szabó István: A magyar parasztság története. Magyar Szemle Kincses-tára. Bpest, 1940.

¹⁹ Holub József: Zalamegye története a középkorban. Pécs, 1929. Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. I. rész 1–7. k. Oklevelek. II. rész 1–2. Végrendeletek. Sopron, 1921–1931.

²⁰ Mályusz Elemér: Árpádházi Boldog Margit. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bpest, 1933.

módszertani iskolázottsággal.²¹ A clunyi reformmozgalomnak hazánkra gyakorolt hatását illetően értékes eredményeket tartalmaz – fogatkozásai ellenére is – *Galla Ferenc* könyve.²² Az egyházmegye-történet terén *Juhász Kálmán* munkája, a rendtörténetben pedig *Harsányi András* sikerült doktori értekezése kelt reményeket a jövőre vonatkozóan.²³ Legtöbbet azonban e terület feldolgozásában a *Katolikus Történetírók Munkaközösségétől* várunk; folyóiratuk, a *Regnum* már eddig is tartalmaz néhány figyelemreméltó értekezést a középkorra vonatkozóan is. Reméljük, ez a munka a jövőben még jobban el fog mélyülni, s a nagy elődök – *Karácsonyi, Békeffi, Fraknoi* – munkásságának hamarosan méltó folytatása lesz.

BÁR TÁRSADALMUNK NÉPI ALAPJÁT ekkor – a török pusztítás előtt – még túlnyomó többségben a magyarság alkotta (Mályusz számításai szerint a középkor végén a magyarság számaránya még mindig körülbelül 77 százalék), a honfoglalástól kezdve, századok folyamán kerültek bele idegen népi elemek is. Megtelepedésük helyének, sőt idejének megállapításában nagyon sokat köszönhetünk új utakra térő nyelvészetünk vezető egyéniségeinek: *Melich Jánosnak, Kniezsa Istvánnak*,²⁴ s román viszonylatban főként *Tamás Lajosnak*. Tamás foszlatta szét a nyelvészeti, történeti, archeológiai, társadalmi bizonyítékok nagy tömegével a humanista kor odaát még élő ábrándját, a dákö-román kontinuitás elméletét: a tények egész sora egyhangúan azt mutatja, hogy a román nyelv csak a Balkánon alakulhatott ki az albán nyelvterületen; ezért nincs Erdélyben egyetlen román eredetű folyó vagy városnév sem.²⁵ Ez az oka annak, hogy először Erdély legdélibb részén tűntek fel a románok a XIII. század elején olyan területen, mely azelőtt pusztaság volt (Barcaság). Tamás megállapításait mindenben igazolták, sőt még jobban megerősítették *Alföldi András* kutatásai: a dák nép vagy megsemmisült Traianus hódításakor, vagy más területekre hajtották el a hódító rómaiak. Viszont a római telepéseket 275-ben Aurélianus szinte teljesen kivonta a mai Erdély területéről. Az itt maradt esetleges néptörödékek pedig meg kellett semmisülniük a népvándorlás viharáiban.²⁶ A magyarsággal rokon nemzetiségek sorsát *Kossányi Béla*²⁷ és *Kring Miklós*²⁸ kitünő tanulmányai tisztázták, a többi nemzetiségek életére pedig *Szekfi, Deér* és *Mályusz* tett alapvető megállapításokat. Sőt – ez utóbbiak ezen túlmenően – már a magyarság és nemzetiségek viszonyát is vizsgálni kezdték. E kérdést *Szekfi* vetette fel 1935-ben, s arra az eredményre jutott, hogy a magyarság szeretettel fogadta az idegeneket, s a türelmen

²¹ *Barta István*: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. A Pázmány P. Tudományegyetem Történeti Szemináriumának kiadványai, 4. Bpest, 1935.

²² *Galla Ferenc*: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931.

²³ *Juhász Kálmán*: Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter. 1030–1307. Münster i. W. 1930., *Harsányi András*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.

²⁴ Munkásságukat már ismertette Makkai László a népiségtörténet kapcsán. Hitel, 1942. április.

²⁵ *Tamás Lajos*: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Traianában. Bpest, 1935.

²⁶ *Alföldi András*: Dákok és rómaiak Erdélyben. Századok, 1940.

²⁷ *Kossányi Béla*: Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században. Századok, 1924.

²⁸ *Kring Miklós*: Kun és jász társadalmeelemek a középkorban. Századok, 1932.

túl egyenlő elbánásban részesítette őket fajtestvéreivel.²⁹ Szekfű véleményét még jobban megerősítette Deér, aki – már többször említett kitűnő könyvében – ezt a nemzetiségi politikát a nomád kor örökségének tekinti, ahol kimutathatóan csak a gazdasági és a hadi csatlakozást követelte meg az uralkodó nép. Velük szemben Mályusz ama nézetének adott kifejezést – településtörténeti érvekre támaszkodva –, hogy a XI–XII. században a magyarság asszimilálni akarta az idegeneket, a X. századtól kezdve pedig éppen disszimilációs volt nemzetiségi politikánk.³⁰ A vita eldöntése a jövő feladatai közé tartozik.

Annak a nagy hatalmi állásnak, melyet nemzetünk a középkori Európában elfoglalt, *gazdasági alapjait* is az utolsó két évtized szorgos kutatásai kezdték mélyebben megvilágítani. Különösen ki kell emelnünk *Domanovszky Sándor* és *Hóman Bálint* igen értékes eredményeit. Előbbi külkereskedelmi kapcsolatainkat világította meg szokott alaposágával,³¹ Hóman pedig ennek – mondhatni – tartalmi részét tisztázta: a magyar nemesfém termelését, európai piacát, s ennek hatását állami életünk alakulására.³² Domanovszkynak, a budapesti egyetem egyik legkitűnőbb nevelő tanárának saját kutatásain kívül el nem múló érdeme az is, hogy egész sor kitűnő gazdaságtörténészt is nevelt, akik közül középkori viszonylatban *Kring Miklós*,³³ *Léderer Emma*,³⁴ *Paulinyi Oszkár*³⁵ és *Sinkovits István*³⁶ már is jelentős lépésekkel vitték előre a kutatásokat.

Mindazt az értéket, életet, amit állam és társadalom teremtett, a *honvédelemnek* kellett megvédeni, a célkitűzéseket megvalósítani akkor is éppen úgy, mint napjainkban. Állami és társadalmi fejlődésünkkel tehát szervesen összefüggött mindenkor a hadügy, nem egyszer – például a rendiség alakulásában – döntően befolyásolva ezek fejlődésének irányát is. Természetes tehát, hogy az eddig említett munkák sokszor érintenek, sőt meg is oldanak ilyen jellegű kérdéseket. Az egész középkort átfogó pillantással azonban *Deér* vizsgálta és mutatta be államiségünknek ezt az oldalát.³⁷ Rámutatott, hogy egészen Mátyásig a magyar királyság mindig társadalmi úton oldotta meg létének ezt az alapvető kérdését: ezért adott birtokokat, kiváltságokat, sokszor egész rétegeknek, mert ezt a honvédelmi kötelezettséget teljesítették, vagy teljesítendőek voltak. Mátyás korára azonban ez a rendszer már idejét múlta. Ezért ő a társadalomtól független, csak tőle, az államhatalomtól függő zsoldos hadsereget teremtett, mely bármikor engedelmes eszköz volt céljai megvalósítására. Ennek a zsoldos hadseregnek a jellegét, szervezetét tüzetesen *Tóth Zoltán* ismertette meg velünk értékes könyvében.³⁸

²⁹ *Szekfű Gyula*: A magyarság és nemzeti kisebbségei a középkorban. Magyar Szemle, 1935.

³⁰ *Mályusz Elemér*: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 1939.

³¹ *Domanovszky Sándor*: A szepesi városok árumegállító joga. Bpest, 1922.

³² *Hóman Bálint*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaság politikája Károly Róbert korában. Bpest, 1921.

³³ *Kring Miklós*: A gazdasági élet. Művelődéstörténet. I. 213. l.

³⁴ *Léderer Emma*: A középkori pénzüzetek története Magyarországon. 1000–1458. Bpest, 1932.

³⁵ *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. sz. végén és a XVI. sz. elején. A bécsi Magyar Történeti Intézet Evkönyve, VI. k.

³⁶ *Sinkovits István*: A magyar nagybirtok élete a XV. sz. elején. Bpest, 1933. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéből. Szerk. *Domanovszky Sándor*.)

³⁷ *Deér József*: Zsigmond király honvédelmi politikája. Hadtörténeti közlemények 1936.

³⁸ *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldos-serege. Bpest, 1925.

Ebből az egész sokrétű történeti valóságból fakadt fel irodalmunk, egykori életünknek mintegy szellemi kifinomodása: minden külföldi ösztönzés ellenére is a magyar lélek sajátos teremtménye. Az első háború előtti *irodalomtörténetírásunk* nem tudott eljutni ennek felismeréséhez: legtöbbször megmaradt a tények, a tartalmak ismertetésénél. Ennek az iránynak betetőzését jelenti *Pintér Jenő* hatalmas méretű magyar irodalomtörténete: irodalmunk, s a rávonatkozó feldolgozások anyagi tárháza, kétségkívül minden további kutatásnak nélkülözhetetlen alapja.³⁹ Mennyire más kép bontakozik ki azonban irodalmunkról *Horváth János*nak az új szemlélet és módszer segítségével készült köteteiből⁴⁰ (pedig *Pintér* munkájával egyidőben készültek). Ha valaki érzékelné akarja a századvég óta végbement nagy szellemi átalakulást, olvassa el egymás után ezt a két irodalomtörténetet. E két hatalmas szintézis mellett természetesen tudósok egész sora dolgozott irodalmunk kérdéseinek megoldásán. Közülük csak kettőt emelünk ki: *Huszt Józsefet*⁴¹ és *Kardos Tibort*,⁴² akik egészen új útra terelték a magyar humanizmus kutatását: megviágították annak kezdeteit, szép képet festettek teljes kialakulásáról is. Munkásságuk ékes bizonyság arra: mennyire szüksége van, s lenne még nagyobb méretekben a magyar történettudománynak olyan filológusokra, akik történész-szemmel tudják nézni a szöveget.

IGY JUTOTTUNK EL A TÖRTÉNETI FORRÁSTUDOMÁNYOKHOZ. Az egyes történeti kérdések kutatói megállapításait *általában* forrásokra szokták építeni, ezek hitelességét azonban magától értetődően nem tehetik mindig maguk külön vizsgálat tárgyává. Ez elsősorban a forrástudományok művelőinek feladata: megállapítani a források keletkezésének korát, hitelességüket, összefüggéseiket. E téren igen sokat köszönhetünk a pozitívizmusnak, mely jellegénél fogva kiválóan alkalmas volt ilyesfajta kérdések tisztázására. Mennyire jellemző azonban: a nagy összefüggések feltárása e tekintetben is már a trianoni évekre esik. Az elbeszélő források oly sokat vitatott problémáit *Hóman Bálint* fogta össze mintaszerű tanulmányban.⁴³ Rajta kívül főként *Domanovszky Sándor* kutatásai jelentenek haladást,⁴⁴ aki már az előző évtizedekben is igen nagy érdemeket szerzett e téren. Ebben a két utolsó évtizedben bontakozott ki teljesen a magyar történeti forrástudományok mindmáig legkiválóbb művelőjének, *Szentpétery Imrének* a munkássága is. Árpád-kori okleveleink kritikai megrostálásával ő adott szilárd alapot e korszak elmélyülő kutatásai számára.⁴⁵ Magyar oklevéltanában pedig kitűnő összefoglaló képet rajzolt egész középkori okleveles gyakorlatunkról.⁴⁶

³⁹ *Pintér Jenő*: Magyar irodalomtörténet 1–7. k. Bpest, 1930–1934.

⁴⁰ *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig. Bpest, 1931. Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. 1935.

⁴¹ *Huszt József*: Janus Pannonius. Pécs, 1931. és Platonista törekvések Mátyás udvarában. Minerva, 1924–1925.

⁴² *Kardos Tibor*: A magyar humanizmus kezdetei. Pannonia könyvtár 20. Pécs, 1936.

⁴³ *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Hungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Bpest, 1925.

⁴⁴ *Domanovszky Sándor*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok, 1933., Kézai és a húnkrónika, Károlyi Emlékkönyv, 1933.

⁴⁵ *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bpest, 1923.

⁴⁶ *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve. n. 3. 1930.

Ő látott el bennünket olyan segédeszközökkel, melyek nagyon megkönnyítik és biztossá teszik az okleveles anyag felhasználását.⁴⁷ Tudós munkájával egyenértékű nevelőmunkája is: a kitűnő tanítványok egész sorát nevelte tudományszakja számára. Céltudatosságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy nincs a forrástudományoknak olyan területe, ahol ne lenne egy-egy kitűnő tanítványa – közülük néhány már országos viszonylatban is elsőrangú tudós, mint *Szilágyi Loránd* és *Kumorovitz Bernát*. Szilágyi az államkormányzat és közigazgatás kérdéseiben lépett jórészt töretlen útra, s ért el szép eredményeket.⁴⁸ Mintaszerű Anonymus-tanulmányában pedig arra adott példát: milyen döntő fontosságú középkori forrásaink vizsgálatánál a diplomatikai felkészültség.⁴⁹ Kumorovitz pecsét-tanunk kérdéseit tisztázta⁵⁰ – fényt vetve e közben igazságszolgáltatásunk jó néhány kérdésére. *Istványi Géza* értékes tanulmányaiban az írásbeliség elterjedését vizsgálta,⁵¹ *Janits Iván* pedig az erdélyi okleveles gyakorlatról írt pompás oklevéltani dolgozatot.⁵² Itt említjük meg *Bónis Györgynek* a magyar jogtörténet fiatal tudósának Szent István törvényeiről írott remekbe készült tanulmányát is, melyben kitűnő módszerrel meggyőzően bizonyította, hogy a Karoling-kori törvényekből való fejezetek későbbi betoldások: tehát nem Szent István vette át őket.⁵³ Forráskiadványaink jegyzékét multunknak egyik legszorgosabb, sok szép eredményt elért kutatója, *Bartoniek Emma* állította össze.⁵⁴ Az újabb kiadások közül kiemelkedik a *Szentpétery Imre* vezetésével létrejött *Scriptores Berum Hungaricarum* két hatalmas kötete:⁵⁵ bennük gestáinkat és legendáinkat adták ki az egyes források szakszerű kutatói értékes bevezetésekkel és jegyzetekkel. *Gombos F. Albin*⁵⁶ a magyarságra vonatkozó külföldi tudósításokat gyűjtötte össze 37 év fáradságos, önfeláldozó munkájával. *Moravcsik Gyula*, európai viszonylatban is kitűnő bizantológusunk, pedig a bizánci birodalommal való kapcsolatainkat tárta fel mintaszerű feldolgozásban. Munkája szilárd alapot szolgáltat minden eljövendő középkori magyar Balkán-kutatás számára. Nagyon házagos és egyoldalú lenne azonban a forrástudományoknak még ez a vázlatos ismertetése is, ha nem emlékeznénk meg *Hajnal István* kutatásairól és hatásáról. Munkásságának súlypontja ugyan más korszakokra és területekre esik, fiatalabbkori tanulmányai azonban ma is a forrástudományok legértékesebb

⁴⁷ *Szentpétery Imre*: Chronologia. A magyar történettudomány kézikönyve II. 5. Bpest, 1923. Oklevéltani naptár.

⁴⁸ *Szilágyi Lóránd*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban, 1458–1526. Turul, 1930.

⁴⁹ *Szilágyi Lóránd*: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok, 1937.

⁵⁰ *Kumorovitz Bernát*: A magyar szfragisztika multja. Szentpétery-emlék-könyv, 1938. Az autentikus pecsét. Turul, 1936.

⁵¹ *Istványi Géza*: A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása. A Pázmány Péter-Tudományegyetem Történeti Szemináriumának Kiadványai. I. Bpest, 1934. és A generális congregatio. Levéltári közlemények, 1939–40.

⁵² *Janits Iván*: Az erdélyi vajdák oklevéladó működése. Bpest, 1940.

⁵³ *Bónis György*: Szent István törvényének önállósága. Századok, 1938.

⁵⁴ *Bartoniek Emma*: Magyar történeti forráskiadványok. A magyar történettudomány kézikönyve. I. 3. Bpest, 1930.

⁵⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Em. Szentpétery*. I–II. Bpest, 1937–1938.

⁵⁶ *Gombos F. Albin*: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi 800 usque ad annum 1301. I–III. Bpest, 1937–1938.

⁵⁷ *Moravcsik Gyula*: A magyar történet bizánci forrásai. A magyar történettudomány kézikönyve I. 6. Bpest, 1934.

alkotásai közé tartoznak.⁵⁸ Ma már Európa-szerte ismert történetiszemléletével pedig, melyben az írásbeliség és társadalmi fejlődés kölcsönös egymásrahatását hangsúlyozza,⁵⁹ nagy hatást gyakorolt az egész ifjabb magyar történetiszemzedékre, s talán elsősorban éppen a forrástudományok művelőire.

MAGUNK ÉREZZÜK LEGJOBBAN, mennyire vázlatos ez a kép, amit rövidre kényszerült áttekintésünkben adhattunk. Célunkat azonban talán sikerült elérni: megvillantani a problémákat, ismertetni az alapvető munkákat s a legértékesebb eredményeket. Az esetleg alaposabban érdeklődő olvasó válaszon belőlük tetszése szerint. S ha valamelyik kérdésben a részletekig akar tájékozódni, nézze át a *Magyar Történeti Társulat* folyóiratát, a *Századok*-at, mely ezekben az ugyancsak mozgalmas évtizedekben *Domanovszky Sándor*, *Hajnal István*, *Mályusz Elemér*, *Weltmann Imre* áldozatos munkájával mintaszerűen teljesítette hivatását és teljesíti ma is. Sok kitűnő tanulmányra fog bukkanni, melyeket meg sem említhettünk: a kritikai rovatban pedig nagyon jó tájékozódást kap a hazai és külföldi történeti kérdések jelenlegi állásáról. Egy-egy korszak példátlan méretű és mélységű feldolgozását élvezheti a *Szent István* és *Mátyás király* emlékére kiadott *emlékkönyvekben*. A *Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyveiben*, a *Károlyi*-, *Domanovszky*-, *Szentpétery-emlékkönyvben* pedig az egész magyar történettudomány vagy egy-egy szakterület legfrissebb problémáiról, részleteredményeiről szerezhet tudomást. Fiatal kutatók indulását, kibontakozását, és sokszor értékes eredményeit ismerheti meg azokban a jól sikerült doktori értekezésekben, melyek a *Művelődéstörténeti Intézet*⁶⁰ és a *Magyar Történeti Intézet*⁶¹ kiadványsorozatában jelennek meg.

Vegyük még ezekhez hozzá azokat az eredményeket és kezdeményezéseket, melyekről már *Makkai László* beszámolt e folyóirat oldalain, s akkor tárgyilagosan megállapíthatjuk: az emuit két évtized középkorunk feltárásában annyi és oly szép eredményt ért el, mint előtte történetírásunknak egyetlen korszaka sem. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy alig egy évtizeddel Hóman és Szekfű után már újra mutatkozott az összefoglalás szükségessége. Ezt a feladatot *Domanovszky Sándor* irányításával kiváló tudósaink hosszú sora oldotta meg a *Magyar Művelődéstörténet* monumentális értékű kötetiben.⁶² Mindenki a maga kedvelt kutatási területének eredményeit foglalhatta és foglalta szintézisbe, nem csak élvezhető, hanem egyenesen élvezetes formában. Csak természetes tehát, hogy az egyes tanulmányok a legkényesebb tudományos igényeket is kielégítik. Közülük nem egy – mint a fentiekből látható – tudományos tekintetben is alapvető fontosságú.

GUOTH KÁLMÁN

⁵⁸ *Hajnal István*: Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. Bp., 1921.

⁵⁹ Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi-Emlékkönyv, 1933., továbbá *Történelem és szociológia. Századok*, 1939.

⁶⁰ Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerkeszti: *Domanovszky Sándor*.

⁶¹ A Pázmány Péter Tudományegyetem Történeti Szemináriumának Kiadványai. Szerkeszti: *Szentpétery Imre*.

⁶² *Magyar Művelődéstörténet*. Szerkeszti: *Domanovszky Sándor*, *Balanyi György*, *Mályusz Elemér*, *Szentpétery Imre*, *Varju Elemér*. I–II. Bpest, 1939.